

**ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРЕСТА ЄВЕЦЬКОГО
НА КАВКАЗІ (30-ті рр. ХІХ ст.)**

У статті висвітлено внесок українського письменника О.Євецького в дослідження етнографії народів Кавказу. Розкрито джерельну базу, новизну та наукову значимість його узагальнюючої праці “Статистическое описание Закавказского края” (1835).

Ключові слова: кавказознавство, український дослідник, етнографія.

Питання участі співвітчизників у науковому житті народів Північного Кавказу та Закавказзя є однією з граней національно-принципової проблеми ролі українців в історії загальносвітової цивілізації. В умовах російсько-імперської дійсності цю сторінку літопису з відомих причин не розкривали. Тому чимало здобутків наших діячів на чужині є незанимаючими для української громадськості.

До таких маловідомих постатей належить етнограф, фольклорист, письменник з Катеринославщини Орест Євецький (роки народження і смерті невідомі) – автор об’ємної книги “Статистическое описание Закавказского края с присовокуплением статьи: Политическое состояние Закавказского края в исходе XIII века и сравнение оною с нынешним”.

Про нього і його книгу є лише окремі згадки в історіографічній літературі, і то лише російській (праці М.Косвена [9, с.306], Е.Керімова [7, с.31], В.Кобичева [8, с.2]). У пропонованій розвідці спробуємо окреслити зацікавлення О.Євецького в царині кавказознавства, з’ясувати новизну та наукову вагу його досліджень.

З життєпису О.Євецького відомо, що, закінчивши етико-політичне відділення філософського факультету Харківського університету (1830), він був службовцем особливих доручень у Катеринославі, цю ж посаду займав і в Тифлісі – до 1834 р. Далі працював у канцелярії намісника Польщі, де досягнув помітної кар’єри: у 1852 р. його призначають віце-директором цієї установи, а згодом – керівником її митного відділу. У 1855–1856 рр. пішов у відставку й проживав на Полтавщині [13, с.5; 16, с.22–23; 17, с.177].

У студентські роки він разом з братом Федором були активними членами славнозвісного харківського гуртка романтиків. Збирав українські народні пісні, приказки, анекдоти, повір’я та звичаї, частину з яких надав у розпорядження І.Срезневському [14, с.35], а деякі друкував у збірниках “Запорожская старина” [6, с.83–84].

О.Євецький, керуючись програмними засадами романтиків, долучився до створення літератури на національному ґрунті. Зокрема, написав повість про Морозенка (залишилася незавершеною), оповідання “Гаркуша” (опублікував в “Українському альманасі”, Харків, 1831). Водночас його українознавча діяльність, за оцінкою В.Срезневського, виходила за межі романтичних замилювань і мала серйозний дослідницький характер [13, с.5]. У 1835 р. у часописах “Молва”, “Телескоп”, “Московский наблюдатель” О.Євецький надрукував розвідки з української історії (“Універсал гетьмана Богдана Хмельницького”), фольклористики та літератури (“Русинський літопис” та ін.).

Щодо зацікавлень письменника культурою і побутом зарубіжних народів, то вони були, очевидно, непоодинокими. Так, дослідник переклав працю польського мандрівника (його прізвище йде під криптонімом І.К.) “Відомості про Сибірію”. Її уривок “Поездка из Иркутска в Кяхту через Байкал или святое море” опублікував у збірнику

“Очерки России”, який видавав В.Пассек. О.Євцький залишив народознавчі описи мандрівок по Польщі, Німеччині та Чехії.

Під час проживання в Тифлісі український учений отримав доручення від головнокомандуючого на Кавказі І.Паскевича (1782–1856) написати синтетичну статистико-топографічну, історико-етнологічну працю про кавказький регіон, що й успішно виконав.

Підкреслимо, що такої літератури в зазначений період було обмаль. Науково вагомими є лише дві узагальнюючі роботи: “Разные исторические замечания относительно народов, соседственных Кавказской линии” І.Дебу [11–12] і “Новейшие географические и исторические известия о Кавказе” (М., 1823) С.Броневського. Щодо відомої книги П.Зубова “Картина Кавказского края, принадлежащего России и сопредельных оному земель” (1835), то кавказознавці вважають її компіляцією [7, с.30; 9, с.306; 10, с.118]. Натомість доробок О.Євцького оцінюють значно вище та вважають “для свого часу корисним довідником, зокрема з етнографії краю” [9, с.306].

Монографія О.Євцького (без історичної статті-додатка) складається з двох частин. Перша присвячена різнобічній характеристиці Закавказзя і частково Північного Кавказу в цілому, а в другій окремо розглядається кожна з їхніх тогочасних історико-адміністративних областей (Грузія, Імеретія, Гурія, Мінгрельське й Абхазьке князівства, Ахалциська, Вірменська, Мусульманська, Таліська, Чаро-Білокамська провінції, Дагестан і Аварське ханство). Праця охоплює питання географії, економіки, статистики, адміністративного й соціального устрою, освіти й етнографії. Базується на даних тогочасної літератури, статистичних відомостях з областей і провінцій, які зібрали різні державні відомства, а також власних спостереженнях автора.

З етнографічної ділянки знань найбільше інформації викладено в I частині дослідження. Зокрема, окремі підрозділи відведено класифікації кавказьких народів за етнічною, мовною і релігійною ознаками. У передмові О.Євцький зазначив, що користувався роботою Г.Клапрота “Geographisch-Historische Beschreibung des ostlichen Kaukasus” (1814), яка містить відповідні філологічні екскурси, і книгою вже згаданого С.Броневського із цінним додатком – етнографічною картою.

Отож О.Євцький дотримувався такого етнічного поділу населення окресленого кавказького регіону: “народи лезгинського племені” (лезгини, аварці, рутульці, даргинці, лакці, дідойці та ін., тобто йдеться про жителів Дагестану), грузини, вірмени, азербайджанці (називає їх, як й інші автори XIX ст., татарами), осетини, абхазі, хевсури. Останні в сучасній літературі вважаються субетногрупою грузинів. О.Євцький правильно вказав на їх етногенетичний зв'язок із чеченцями: мову хевсурів вважав відгалуженням кистинської (чеченської). Річ у тім, що, як установили дослідники XX ст., ущелини північних схилів Кавказького хребта в давнину заселяли чеченці, які згодом асимілювалися прийшлими сюди хевсурами [3, с.172–175].

Автор указав на проживання в цих землях також греків, німців, євреїв, персів і “народів індійського племені” (мав на увазі циган і вихідців з Індії – вогнепоклонників, що жили в околицях Баку). З-поміж недоліків зазначеної класифікації дослідники-кавказознавці називають відсутність серед іраномовних народів згадки про талишів і татів [7, с.30]. Додамо, що неповною мірою висвітлене й багате розмаїття народів Дагестану (не називає агулів, цахурів, табасаранців тощо).

До більшості з кавказьких народів О.Євцький подав відомості про територію проживання, статистику, антропологічні дані та вдачу (підрозділ “Свойства и образ жизни обитателей Закавказского края”). Наприклад, про гірських жителів Дагестану говорить: “Переважно росту середнього, широкоплечі, крепкої статури, ... вважають вищою мірою освіченості – мистецтво володіти зброєю”. А грузини “запальні, але не жорстокосерді, ...норову веселого і пристрасні до співу і танців” тощо. Неодноразово

вдавався до міжетнічних порівняльних зіставлень: вірмени "освіченіші від грузин", "осетини набагато миролюбніші інших горян" [5, с.38–43].

Книга містить важливі відомості про суспільний устрій деяких народів. Особливо поцінуються дослідниками ХХ ст. дані автора про т. зв. "вільні громади" народів Дагестану: описи їхнього управління, повноважень старійшини, роль народних зборів тощо [1, с.49; 2, с.69].

З багатогранної духовної культури кавказьких народів предметом уваги вченого став лише релігійний світогляд (підрозділ "Вера"). Стисло розповівши історію утвердження в одних християнства, а в інших – мусульманства, він окремо розглянув язичницькі вірування. При цьому правильно вказав на їхню особливу збереженість в осетин і частини грузинів (сванів, хевсурів).

Інформація О.Євещького про одяг, житло й транспортні засоби доволі узагальнена, часто позбавлена етнічної локалізації. Проте й вона привернула увагу фахівців, оскільки містить одну з ранніх типологізацій традиційного житла мешканців Закавказзя [5, с.46–47]. О.Євещький поділив їх на дерев'яні, кам'яні, землянки з плоским дахом, чотирикутні ями з пірамідальним дахом, будівлі з тростини [8, с.2]. З дослідження В.Кобичева "Типология кавказского народного жилища" (М., 1964) випливає, що після О.Євещького подібна розробка, яка варта уваги, з'явилася лише в кінці XIX ст. (дослідження І.Пантюхова) [8, с.2].

Український діяч украпив чимало унікальних деталей, на які рідше звертали увагу тогочасні дослідники. Зосібна під час характеристики хатнього начиння вказав на використання простолюдином замість тарілок хлібних коржів, які потім і споживалися. Зафіксував спеціальні пристосування для полегшення гірської ходьби, є і стислі замітки з народної гігієни та косметики.

У розділі "Народное богатство" О.Євещький розглянув заняття жителів (хліборобство, тваринництво, лісництво, виноробство, бджільництво, шовківництво, соляний, рудний і нафтовий промисли, зброярство, торгівлю та ін.). Вони здебільшого охарактеризовані з економічного погляду: територія поширення, рівень розвинутої й рентабельності.

Стрічаємо епізодичні відомості й про традиційну техніку та технологію деяких видів робіт: описи зрошувальної системи, сільськогосподарських знарядь (плуга, сохи, борони, молотилки), способів обробки нафти тощо. На деякі із цих даних покликався дослідник Х.Хашаєв під час висвітлення землеробства дагестанських народів. Він же подав дослівний опис О.Євещького виготовлення вогнепальної зброї, який використав для підтвердження своєї тези про розвинутість гірничодобувного промислу [15, с.79–80, 106].

У другій частині монографії цікавими для етнографа є описи міст і містечок кожної провінції. Ідеться про їхнє планування, пам'ятки матеріальної культури – церкви, монастирі, фортеці, замки, мости, пов'язані з ними історичні події, перекази.

Окрім монографії, О.Євещький публікував і кавказознавчі статті. Так, у бібліографічному покажчику етнографічної літератури з Азербайджану згадується його розвідка "Средства, употребляемые татарами против зубной боли и лихорадки" (друк. у "Тифлиских ведомостях", 1832, № 5, 6) [4, с.80–81]. Він також є автором розвідок з географії і статистики Кавказу в "Энциклопедическом лексиконе" А.Плюшера (17 тт., 1835–1840). Зокрема, у 4-му і 5-му тт. містяться його роз'яснення найменувань географічних, архітектурних об'єктів, населених пунктів тощо [18, с.7, 38–39, 170, 236, 250; 19, с.133, 135].

Варто зауважити, що набуті знання про цей край О.Євещький передбачав популяризувати серед співвітчизників. Так, у літературознавчих працях удалося натрапити на відомості про підготовку в 1833 р. харківськими романтиками альманаху "Отрывки", у якому планувалось опублікувати низку розвідок із зарубіжного краєзнавства. Серед

них була й спеціально написана для цього видання стаття О.Євецького “О Грузии” (часопис залишився невиданим) [14, с.47–48].

Таким чином, Орест Євецький, потрапивши в чужий край, дієво долучився до етнографічного дослідження тамтешніх народів, а також поширював відомості про них серед своїх співвітчизників. Його кавказознавчий доробок, який активно використовують учені впродовж двох століть, є важливим інформаційним та аналітичним джерелом з різних питань традиційної культури етносів Кавказу. Він виразно ілюструє причетність українців до поступу не лише власного, а й зарубіжного народознавства.

1. Алиев Б. Г. Источники по истории союзов сельских общин Дагестана в XVIII – первой половине XIX вв. / Б. Г. Алиев // Источниковедение истории досоветского Дагестана : сб. ст. – Махачкала, 1987.
2. Алиев Б. Г. Союзы сельских общин Акуша-Дарго в трудах отечественных исследователей / Б. Г. Алиев // Историография истории Дагестана досоветского периода : сб. ст. – Махачкала, 1986.
3. Волкова Н. Г. Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII – начале XX века / Н. Г. Волкова. – М., 1974. – 275 с.
4. Гулиев Г. А. Библиография этнографии Азербайджана / Г. А. Гулиев. – Баку, 1962. – 127 с.
5. Евецкий О. Статистическое описание Закавказского края с присовокуплением статьи: Политическое состояние Закавказского края в исходе XVIII века и сравнение оною с нынешним / О. Евецкий. – С. Пб., 1835. – 301 с.
6. Заметки к песням и думам // Запорожская старина. – Харьков, 1834. – Ч. II, № 1. – С. 83–84.
7. Керимов Э. А. Очерки истории этнографии Азербайджана и русско-азербайджанских этнографических связей (XVIII–XIX вв.) / Э. А. Керимов. – Баку, 1985. – 128 с.
8. Кобычев В. П. Типология кавказского народного жилища / В. П. Кобычев. – М., 1964. – 16 с.
9. Косвен М. О. Материалы по истории этнографического изучения Кавказа в русской науке / М. О. Косвен // Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – М., 1955. – Т. 26 : Кавказский этнографический сборник. Т. 1. – С. 306.
10. Олонецкий А. А. Из истории великой дружбы : очерки из истории грузино-русских взаимоотношений в первой половине XIX столетия / А. А. Олонецкий. – Тбилиси, 1954. – 128 с.
11. Отечественные записки. – С. Пб., 1821. – № 18.
12. Отечественные записки. – С. Пб., 1822. – № 22–24.
13. Срезневский В. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского / В. Срезневский // Журнал Министерства народного просвещения. – С. Пб., 1898. – Ч. XXXV, № 1. – С. 5.
14. Срезневський В. “Український альманах” 1831 р. / В. Срезневський // Харківська школа романтиків. – Т. 1. – С. 32–50.
15. Хашаев Х. М. Общественный строй Дагестана в XIX веке / Х. М. Хашаев. – М., 1961. – 260 с.
16. Шамрай А. Літературний гурток І. Срезневського / А. Шамрай // Харківська школа романтиків. – Харків, 1930. – Т. 1. – С. 20–31.
17. Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. – К., 1990. – Т. 2 : Д–К. – 576 с.
18. Энциклопедический лексикон. – С. Пб., 1835. – Т. 4. – С. 7, 38, 39, 170, 236, 250.
19. Энциклопедический лексикон. – С. Пб., 1835. – Т. 4–5. – С. 135, 333.

The article describes contribution of the Ukrainian writer O.Yevetskyi into studies of Caucasian national ethnography. The author shows origins, novelty and scientific significance of his summarizing work “Statistical Description of Caucasian Region” (“Статистическое описание Закавказского края”) (1835).

Key words: *Caucasian studies, Ukrainian researcher, ethnography.*